

ՕՐԷ ՑՕՐ

(ԵՍԵՄԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻԾ)

Մակիս-Նովեմբեր, 1892.

Բանդա եմ ասում, էլի:

Փոխանակ ընթերցողների հետ ամեն ամիս խօսելու և «Մուրճ»-ի խմբագրի ստորագրած կտրոններով «Մուրճ»-ի հրատարակչից Օրէ-ցօրներին վճարը ստանալու, — որտեղից որտեղ հանդէս եկաւ ինչ որ է աննշան, հասարակ աչքով անտեսանելի մի միկրոս, գրաւեց ամենքի ուշադրութիւնը, դարձաւ նշանաւոր ամեն տեղ, վաւելելով ամեն տեսակ ազատութիւն, Ազատութիւն՝ մտնելու թէ հարստի պալատները և թէ մանաւանդ շքաւորների խրճիթները, ազատութիւն՝ գիւղեր և քաղաքներ նաճելու, ազատութիւն՝ ծովերի, սարերի և անոսահման տարածութիւնների վրայով անցնելու, ազատութիւն՝ ամեն տեղ, ամեն բոլորէ, ամեն մէկի վրա — առանց կրօնի և ազգի խտրութեան, ահռելի սարսափ գցելու...

Սակայն հասարակութիւններն էլ զրկած չէին ազատութիւնից անսեռ միկրոսի դէմ կուսելու և, իրաւ ամեն մի գիւղ, ամեն մի քաղաք, ամեն մի համայնք — իւր գիտեցած ու լսած ձևով էր մաքառում:

Նաւթառատ Բաքուն առաջինը եղաւ որ անվախ կերպով թշուկ միկրոսին ազատ լաւտարարեց մուտքը Պարսկաստանից ծովի վրայով: (Իրաւ է, մի քիչ տուժեց, բայց թէ փտող լմացեց որ թշուկները կարող են շատ վտանգաւոր լինել — եթէ գործում են մեծաքանակ և միահամուռ ուժերով), Բարեխնամ Թիֆլիսը — առաջը կտրեց սանիտարական խմբերով, ձրի թէւատներով, (ոչ թէ թէատրոններով), ձրի ճաշարաններով և այլն:

Մասնաւոր անձինք նմանապէս ազատութիւն էին վաւելում կուսելու համար միջոցների ընտրութեան մէջ, Ալսպէս, պ. Նիկողաձէն լրագրական էջերում, Ժողովներում կրկնում էր անդադար. «Նւ հչ մի կաթիլ Բուր

գետի ջրից! ա. ի. Խաչատուրովը շարունակ «գեղինֆելցիա» էր գոռում, Պ. Մաստիցլին—թէլաաներ էր բուսցնում, Պ. Աբգար Յովհաննիսեանը ամեն տեղ վրա էր համնում, գոչելով. ես համ Բրուսսավի պատգամաւոր եմ, համ Նգրպոտսի, համ Թիֆլիսի չորրորդ սանիտարական խմբի նախագահ...

Կռւում էին և օտար պետութիւնների կոնսուլները, ամեն մէկը ջուկ ջուկ սխտեմով, Պարոն պարսկական կոնսուլը հետեւում էր Թիֆլիսում ընդունած սխտեմին, ալն է ժամանակաւոր խոլերային բառակներ կառուցանում իւր պետի հպատակներին համար, ժողովներ գումարում, բացատրութիւններ տալիս միկրոբի մասին և ալն, իսկ ա. տաճկական կոնսուլը վարւում էր բոլորովին ալ սխտեմով, ճակատագիրը—ճակատագիր է՝ ում որ վիճակած է խոլերայից մեռնելու նա կը մեռնի, իսկ ում որ ոչ—ոչ—այս էր սրա նշանաբանը:

Կռւելու ազատութիւն վաւելում էին նաև լրագրերը ու պարբերական մամուլը իրանց աշխատակիցների ձեռքով և սոքա մաքառում էին ընդհանուր թշնամու դէմ, միահամուռ ուժերով, բաց տեսակ տեսակ լողաճններով՝ Ն. Ումիկեանը «Մուրճ»-ում—խոլերայի դէմ՝ դեղին ֆելցիալով, Վ. Արծրունին «Մշակ»-ում խոլերայի դէմ՝ ախտահան միջոցներով, Մ. Զարգարեանցը «Արարատ»-ում—խոլերի դէմ և ալ. Մօղեանը Պոլսի «Հալքենիք»-ում—քոլերայի դէմ՝ վարակալին միջոցներով և ալն, Կալին կռւողներ հաւհն դախտի դէմ—եթէ չեմ սխալւում՝ խաչմառնեմով և քիսալին մասսաթով:

Ազատութիւնը մերժած չէր նաև բժիշկներին, Սակալն հին բժիշկներից շատերը, որոնք առաջուց ծանօթ էին անսեռ միկրոբի հետ, ալս անդամ, մեծահոգաբար թուլ տւին լիտասարդ բժիշկներին միկրոբի հետ աւելի մօտուց ծանօթանալը և գործ ունենալը... կեանքի բխկով:

*
* *

Լրագրերի ասելով բրիտանական պարլամենտի նորընտիր 670 անդամներից ներկա են գտնւել նորոգած պարլամենտի առաջին նստին ամենքը—բացի երեք հոգուց, որոնցից մէկը—սաստիկ հիւանդ էր, ուրեմն և անկարող տանից դուրս գալու, երկրորդը Աւստրալիացուին էր ու նոր էր տեղեկացել իւր ընտրութեանը, իսկ երրորդը Հնդկաստանից, որտեղից արդէն ճանապարհ էր ընկել Անգլիա:

—Ո՞ւրեմն, կը հարցնի ընթերցողը:

—Էլ ինչ ուրեմն, Կարծես թէ մեղանում, հալերիս մօտ, պարտաճանաչութիւնը նույն աստիճանով չէ դարգացած, Կարծես թէ Պոլսի ազգալին երեցիութանական ժողովի անդամները միշտ ներկա չեն լինում թէ առաջին և թէ բոլոր միւս ժողովների նստերին առանց դրանով մի ազգալին

պարտականութիւն կատարած համարելու, կարծես թէ անգլիական պարտաճանաչութիւնը չի տիրում նաև մեր բոլոր եկեղեցական ծխական երեսփոխների, բարեգործական և այլ ընկերութիւնների անդամների մէջ:

*
* *

Նոյն լրագրերը վկայում են որ պարլամենտի առաջին նստին Սոլսբերիի մինիստրութիւնը գլորեց առաւելութեամբ 40 ձախների, այսինքն ճիշդ աչքան ձախների, որքանով որ Գլադստոնի կուսակցութիւնը գերազանցում էր Սոլսբերիի կոնսակիցների թւից:

Բայց թէ ինչ օգուտ, ընթերցող, ալիպիսի լամառ և հաւատարիմ կուսակիցներից. ափսոս չեն մեր կարծեցեալ համախոհները, Յիշում էք ապա տարաւ ապրիլի վեցի պատգամաւորական ընտրութիւնը, երբ մօտ հարիւր ձախատէրերից և օթը կիսահոգի համախոհներ կիսել էին երկուսի և իրանց քւէները տւել համ մէկին համ միւսին:

*
* *

Ո՞վ գիտէ մինչև երբ պիտի նաև մեզ անծանօթ մնար վրաց բանաստեղծ Պաշա Վժաւելան, եթէ չը լինէր սրա մի նամակը ոչ բանաստեղծական նիւթի վրա, Վրաց ուսանողներին իւր ալդ գրած պատասխան—նամակի մէջ վրաց բանաստեղծը մերժում է վճարել ուսանողական գանձարանից իւր վերցրած պարտքը և օգտւելով իբր բարեպատեհ հանդամանքից խրատում է (երեկ, ի հաշիւ իւր պարտքի) իւր արիւնակից ուսանողներին—անուամբ վերադառնալ հայրենիք և շատանալ հողի հերկումով և և՛ և՛ Տոլստօյ:

Էլ մարդ չը մնաց որ հարձակւէր խեղճ բանաստեղծի վրա:

Բայց, ինչու

Եթէ բանաստեղծները վաւելում են *licencia poetica*, այսինքն բանաստեղծական ազատութիւն, ապա ուրեմն ինչու նոյն հիման վրա նոքա չը վաւելեն նաև պարտքազանցութեան ազատութիւնը:

*
* *

Պետերբուրգում հրատարակող «Новое Время» լրագիրը իւր Ատորախանի թղթակցի բերանով ալպէս է խօսում ¹⁾ ալդ քաղաքի կուրբի անդամների մասին. «Նա վստահ են որ Ատորախանի կուրբը է աշխարհիս

¹⁾ «Кавказъ» № 186.

ամենամեծ քաղաքավարին, ամենամեծ խնամքով և ամենախաւարդ։ Սրա աւելի քան երրորդ մասը բաղկացած է հալեւրից՝ նշանաւոր ապէս անկիրթ, սնապաշտ և թուլասիրտ մի ժողովրդից։ Երրորդակից աւելի են մանր վաճառականները, գործակատարները և ծառաւորները և հազիւ մի երրորդականը կազմում լինեն խնամքով և անդամները, ատտիճանաւորները և զինւորականները։

Ապա, ե ոչ չ թղթակցութեան վերջում պատմում է «Մուրճ»-ի ընթերցողներին լատինի դէպքը («Ուշտ» հալի հետ ¹⁾։ «Երբոր ամբողջ կրակ էր տալիս հիւանդանոցը ակրեւու համար—մի հալ «Ուշտ» ժողովրդական մականունով մէկը մօտենում է ամբոխին և սկսում բռնուն կերպով համոզել որ, կրակ տալով, ամբոխը իւր վրա է առնում մի ծանր մեղք։

—Տղերք, սա էլ է բժշկների կողմը. խորովենք սրան—և մի ակնթարթում նրան դանակոծեցին, կոշիկները հանեցին ու կենդանի կենդանի կրակը խոթեցին։ Եւ Ուշտը, իրաւ որ, խորովեց և մեռաւ սարափնելի տանջանքների սէջ։

—Սակալն, պ. թղթակից, իւր էիք դուք և ձեր խնամքովները—եթէ ոչ Ուշտի օրինակին հետեւելու գոնէ ալդ՝ «նշանաւոր ապէս անկիրթ, սնապաշտ և թուլասիրտ» հալին զազան դառած ամբոխի ձեռքից ազատելու համար։

*
* *

Թիֆլիսում օգոստոսի քսանին Նիստ կար մի ժողովի՝ բաղկացած ուսրաւալի անդամներից, սանիտարական խմբերի նախագահներից և բժշկներից։

Պ. Նիկոլաձէն առաջարկում է ժողովին ընտրել մի լանձնաժողով ուսումնասիրելու նպատակով թէ 1) համաճարակումի ընթացքը Թիֆլիսում և թէ 2) խորհրալին զարգանալու նպատող պայմանները քաղաքիս մի քանի թաղերում։ Յանձնաժողովը, պ. Նիկոլաձէի ասելով, պիտի կազմւի եւրոպական ձևով և իւր մէջ պարունակի թէ բժիշկներ և թէ *городских и гражданский* խժիճերներ—լուսարանելու համար վարակած տեղերը *с санитарической* ²⁾ и *гидрографической* ³⁾ տեսակետներից։

Պ. Նիկոլաձէի առաջարկը ընդունւում է և գիտնական մասնաժողովի անդամներ են ընտրւում. պ. Նիկոլաձէ, պ. Արզար Յովհաննիսյան, բժիշկ Աղամանց, բժիշկ Խտամանով, բժիշկ Ատանգիրով, բժիշկ Ստեպանով, բժիշկ Ռօտինեանց, բժիշկ Ռազամատ, բժիշկ Ռեխտզամեր

¹⁾ «Մուրճ» № 7—8 էջ 1193։

²⁾ Երկրաբանական։

³⁾ Զրագրական։

և քաղաքային ինժեներ Տ. Էնֆիաճեանց, Ասել է՝ եօթը բժիշկ, մի ինժեներ և երկու հասարակական գործիչներ, որոնցից մինը—պ. Նիկողաձէն, իբր քարածխային մի ընկերութեան խոշոր ակցիոներներէից մին—թերեւ երկրաբան (геологъ) լինի, իսկ երկրորդը ալն է պ. Ա. Յովհաննիսեանը խոմ ջրագիր է ջրագիր, քանի որ 1881 թւից սկսած ջրագիր է հրատարակում և ամեն տարի նոր սխտեմով:

*
* *

—Նշանաւոր „Вѣстникъ Европы“ ռուս ամսագիրը իւր 1892 № 5-ում տեղ է տւել պ. Գ. Կիւլպենկեանի գրքի ¹⁾ առիթով մի 8 տողանի զրախօսութեան—որի գրախօս հեղինակը Geórgie ²⁾ ֆրանսերէն բառը թարգմանում „Georgie“:

Այսպիսով բազմաշատ ռուսահայտակ աշխարհների թիւը մինով ևս աւելացաւ առանց արիւնհեղութեան, առանց զիպլումատիական բանակցութիւնների Անգլիայի և պետութիւնների երբեակ դաշնակցութեան հետ:

*
* *

Հռչակաւոր պ. Գրիգոր Նիկողոսեանը սոքն տարւակ չուլիս 24 մեկնում է իւր ձեռքը Պետերբուրգից դէպի Թիֆլիս մի հալ խմբագրին:

Գր. Նիկողոսեանը իւր մեկնած ձեռքերում պահած ունի երկու նամակ, որոնցից մինի նիւթը իւր ասելով «վաղուց է որ կրծում է խիղճը, չը նաւելով անձնական պէտպէս մտահոգութիւններին» (խօսքը Գամառ Գաթիպայի ընտանիքը նիւթապէս աղահոգիւն մասին է): Միւս նամակը է, այսպէս ասած, մի խոստովանութիւն տանջւած սրտի, չը գնահատած հրապարակագրողի մի լատնութիւն, որից քաղում եմ նշանաւոր տողերը:

—Պարոն խմբագրապետ... լրագրի,—ես աշխատակցել եմ Մանդուէի էֆքեար, Մասիս, Հալքենիք, Լոյս, Թերշիմէնի էֆքեար, Զերիգէի Շարքիէ, Արեւելեան Մամուլ, Արեւելք և ալլն (իմա՝ «Մշակ» «Նոր Դար») թերթերին:

Հիմա գալով ձեզ ընդառաջ կը խնդրէի... մերթ ընդ մերթ գրելիք յօդածներս հիւրասիրէք ձեր թերթի մէջ... մեկնում եմ ձեզ ձեռքս en militaire ³⁾, եթէ կուզէք ընդունել, je suis tout à vous... ⁴⁾:

¹⁾ Անդրկովկասը և Ապրեւոտեան թերաիզդին - ֆրանսերէն լեզուով:

²⁾ =Վրաստան, ռուսերէն=Грузія:

³⁾ Զինուորականի պիս:

⁴⁾ =Ձերն եմ ամբողջովին:

Պարոն Ա. Յովհաննիսեանը (սրան էր գիմել պ. Նիկողոսեանը) ընդունում է մեկնած ձեռքերի հետ և 2 վիշալ նամակները և տպագրում նրանց միմիայն օգոստոս 16-ին, աչն էլ խաբւելով դորձածւած ֆրանսիական դարձածներին: Բայց եթէ մի շարաթով էլ ուշացնէր նամակների տպագրութիւնը՝ (Ու. Պատկանեանը վախճանւեց օգոստոսի 22-ին) խոմ պ. Նիկողոսեանի ձեռքերը մինչև հիմա էլ կախ ընկած կը մնալին Պետերբուրգի ու Քիֆլիսի մէջտեղերքոմ օդի մէջ:

*
* *

Մալրաքաղաքի բոլոր լրագրերը հեռագրեր տպագրեցին թէ խուերալին խեղդեցին Բաքում:

Միաժամանակ սրա հետ լուր տարածեց թէ Բաքւի ուպրաւան, աչքի առաջ ունենալով մի կողմից իւր ջանքերը, միւս կողմից ձախաւորները բացակայութիւնը, աւելացրեց իւր անդամների ռոճիկը կիսով չափ: Եւ կալին միամիտներ, որոնք շարունակ ապացուցանում էին թէ Բաքւի դուման, լանձին իւր ուպրաւալի, անհեռատես զտնւեց համաճարակումի ժամանակ...

*
* *

Գիգօ Չիչինաձէ հալ է թէ վրացի, Լստ իս, որ նրան չեմ ճանաչում, եթէ դատելու լինենք կրճատւած Գրիգոր անունից,—հաւանական է, որ Չիչինաձէն հալ լինի:

Իսկ եթէ ուշադրութիւն դարձնենք ձէ վերջաւորութեան վրա, պէտք է նշադրենք, որ Գիգօ'ն վրացի է:

Համաճարակումի ժամանակ—Չիչինաձէի խնդիրը հանդէս եկաւ շնորհիւ ֆրանսիացի Մուրէ'ի, որը տարէնը երկու երեք անգամ իւր ֆրանսերէն լեզւով հրատարակող պատկերազարդ «Առվկասի» մէջ տպեց իբր «Առվկասեան տիպար» Չիչինաձէի պատկերը, լակոնական ստորագրութեամբ՝ վրացի, վրդովւած իշխան Թումանովների «Նովոէ Օրոգրէնիէ» ռուս թերթը նկատեց, որ պատկերը աւելի նման է հալկական տիպարին: Բայց ռուս «Աւակազ» լրագիրը իսկ ոչն տեղեկութիւններ հաւաքեց ու հաղորդեց որ պատկերը վրացու է, որ աչք վրացու անունն է Գիգօ Չիչինաձէ, որ սա ալս ինչ արհեստի է և կենում է ալս ինչ տեղը:

Բարեբաղդաբար հարցը սուր կերպարանք չառաւ և չը նպատեց համաճարակումի դարգանալուն:

Հաճաքը դէնը—անձամբ չը ճանաչելով Գիգօ Չիչինաձէին—պատրաստ եմ գրազ գալ որ սա—եթէ ինտելլիգենտ մէկն է—պակաս կը լինի ճանաչում վրաց գրականութիւնը քան առաջին պատահած թիֆլիսեցի

հալը, որը համ վրացերէն պատկերազարդ մանկական հրատարակութիւն-
ներ է տալիս վրաց հասարակութեանը, համ ծառայում վրաց բեմին, համ
վրացերէն աշուղական երգեր երգում ու խօրինում, համ ամենուրեք պատէ՛
ն անպատէ՛ մրաւալժամիա բղաւում, համ էլ վրացոց ոչ պակաս կախէ-
թու կարմիր գինի սպառում և գոտեմարտներ ու զոյի և աքաղաղի կոխ-
ներ սիրում... Ի՞նչով չէ վրացի թիֆլիսեցի հալը:

*
* *

Սրբ որ մի հալ լրագիր ձեռն է ընկնում, ամենից առաջ կարդում
եմ չափարարութիւնները և գրեթէ միշտ դրանով շատանում: Այդ բաժնի
մէջ մեր լրագրերը իրար չեն կրճոտում, թունդ թունդ բառեր չեն գոր-
ծածում, հակառակորդի խօսքերը չեն աղաւաղում, մի խօսքով չափարա-
րութիւնների բաժինը կարգին մի բաժին է և բացի այդ, մէջը, երբեմն
էլ նորութիւններ են պատահում:

Ամեն անգամ երբ «Մշակ»-ի մէջ կարդում էի Նիկ. Նիկողոսեանի
(հարազատ եղբայր հռչակաւոր Գրիգոր Նիկողոսեանի) չափարարու-
թիւնները իւր հնարած համրիչի—հրճում էի անսահման կերպով և
մինեռն չափարարութիւնը մինեռն համարի մէջ փոխանակ մի ան-
գամի տասը անգամ էի կարդում... Սրբ—լանկարծ, իմացալ թէ
«Մշակ»-ի մէջ մի նամակ էլ ունի տպած պ. Նիկ. Նիկողոսեանը
իւր համրիչի մասին, ուր ի թիւս ալոյց նա հետեւալ հաշիւներն է
աճում (առանց սակալն իւր համրիչին դիմելու, թէն, ինչպէս որ ալդ
կը նկատի ընթերցողը, ցոյց տւած շահի թւերը—սարսափելիներեցն
են) Ռուսաստան ու Պասկաստան 120—130 միլլիոն ժողովուրդ
ունին և առնւազն 25—30 միլ. համրիչ կծախւի, ուրեմն արտո-
նատէրը տես քանի տասնեակ միլլիոն ռուբլիներ պիտի վաստակէ: Բայց
թէ տասնեակ միլլիոն ռուբլիների օգուտը սրանով չի վերջանում—սրացի
գլխաւ Ռուսաստան—Պարսկաստանից անտարակոյս (ինչ խօսք կալ) բոլոր
տէրութիւնների մէջ էլ կընդունւի, մանաւանդ Անգլիայում, մանաւանդ
որ նրանց փողերը և կշիռները բարդ են և ալն: Ուրեմն Անգլիան որ ըն-
դունի—տասնեակ միլլիոն ռուբլիների օգուտը կը փոխարինւի հարիւր մի-
լլիոն ռուբլիներով,—իսկ արի տես որ մեր հալերը քնած են ու քնած, մինչ-
դեռ «ալսպիսի մի արդիւնաւոր գործի համար հարկաւոր է միմիայն տասը
հազար ռուբլի առաջին անգամից և աւելի ոչինչ»¹⁾:

Ձարմանում եմ որ ոչ մի հալի գլխում չը նստեցին այս միլլիոնները...
Ձեն ուզում հալերը հասկանալ որ հալ էղիսոնը գլուխ ունեցաւ համրիչ

¹⁾ «Մշակ» № 118.

հնարելու, բայց չի կարող «գլուխ դնել որ և է կառավարութիւնից արտօնութիւն (պրիվիլեգիա) ձեռք բերելու»:

*
* *

«Արձագանք»-ը, որի և բնութիւնը ամենքին չալտնի էր, ցոյց տւեց և իւր աստատութիւնը, տպագրելով 12 տարի սրանից առաջ Սիւլիւսից ստացած ու մինչ օրս տպագրութեան համար անվարմար գտնւած «Աստառ»-ը:

*
* *

Տեղական բոլոր ուսումնական թէ հաշիւ լրագրերը—կոկորդիլոսի արտասուքներ ևն թափում հաւոց թատրոնի անժողովրդական ու դատարկ մնալուն համար:

Ըստ իս դրա ճարը շատ հեշտ է. թող ալտուհետե փոխանակ 12 անդամներէ բաղկացած մի կոմիտեի ընտրուի մի նորը 120 անդամներէ և ամեն մի ներկայացուի (եթէ թատրոնը դատարկ եղաւ—ինչ խօսք որ դատարկ է լինելու) 120 անդամների ազգականները ու բարեկամները ձրի մուտք ունենան թատրոն ու դահլիճն էլ լիքը կը լինի... արդ, դահլիճը, բայց ոչ կատան:

*
* *

Հաւոց թատրոնական կոմիտեի իրանք իրանց ընտրած անդամները ալնքան ժամանակ վարեցին հաշիւ թատրոնի դործը, մինչև որ իրանց միջից մէկը ներկայացրեց իւր թարգմանած՝ Զուդեմանի «Պատիւ»:

Միմիալն ալս պիեսի հետ ծանօթանալուց վետոյ—կոմիտեի անդամները վիճարանութեան ևն թարգմեցին պատիւ խնդիրը և իրարից խռով բաժանեցին:

Թատրոնական «գործը» տանելու պատիւը մնում է ալսօր երկուսի թէ և երեքի ձեռքին, երեքի, որոնք ով գիտէ ինչ կերպ ըմբռնեցին Զուդեմանի «Պատիւ»:

*
* *

— Ինչու չէք տարածում «Մուրճ»-ը ձեր շրջանում, հարցնում էր ինձ պատահելիս «Մուրճ»-ի հրատարակիչը—Սխալում էք եթէ «Մուրճ»-ի վերաբերմամբ որ և է խրախուս էք սպասում մեր օրաթերթերից. նոքա զբաղւած են իրար հետ ունեցած ընթացիկ հաշիւներով, ջրմաղութեամբ, ինքնագովութեամբ, մեղաւոր և անմեղ մտածմունքներով և ալն:

Պր. Հրատարակչի ասածները գլուխս մտան. չէ որ, ասում էի ինձ ու ինձ, բաժանորդների թիւը որ աւելանալ, համ մենք, աշխատակիցներս, աւելի լաւ կը վարձատրուենք, համ էլ գուցէ «Մուրճ»-ը իւր բաժանորդների համար պրեմիաներ նշանակի։

Ինչ և է սկսեցի ամեն տեղ քարոզել։

— Պր. Վերնակտուրեան, (ասացի ես իմ ոչ բարեկամ բալց ծանօթ-ներքիցս մէկին — որը մի հարուստ ռանտիէ է համարուում և տարէնը 7—8 հազար է մոխում), տարին վերջանալու վրա է, ինչու չէք գրուում «Մուրճ»-ին, ուր ես աշխատակցում եմ։

Աղբեր, ասաց նա ինձ, փող չը կալ, փող, մէկէլ օրը շտոսում տար-ւեցի 500 ռուբլի, երէկ գնացել էի «մամզել Նիտուշին»... Լաւ ասացի որ տարին վերջանում է. պէտք է Պետերբուրգի անգլիական կլուբին ուղարկեմ անդամավճարս—գիտես—ես անդամ եմ. պատահում է երկու-երեք տարին մին անգամ աշնտեղ եմ լինում ու առանց սրան նրան խնդրելու գնում եմ իբր անդամ, ալտեղ էլ խում կլուբի, կրուժոկի և արտիստիքա-կան ընկերութեան անդամ եմ... աղբեր, փող չի մնում, դարտակ է է...։

— Ի հարկէ դարտակ կը լինի, ասացի ես տնկելով աչքերս Վերնակտուրեանի գլխին, մինչդեռ ծանօթս երեւի թէ իւր քսակի դատարկութեան մասին էր ուզում ակնարկել։

— Նկէք ալս երեկոյ «Նիինիշին», ասաց նա ինձ հեռանալով։

— Պարուն Կերուխումեան, ասացի ես Թիֆլիսի հալ վաճառական-ներքից մէկին, ինչի հալ գաղէթ չէք ստանում, մտաւոր զարգացումը մեծ բան է...։

— Մեր ինչ խելքի բանն է գաղէթը ու մտաւոր զարգացումը. մերը՝ լաւ կախէթն է, լաւ դօշ, զուրգէլ օսի պանիր, թարխուն, լօքօ, խորոված, մի լաւ էլ դուդուկ, Գաղէթը մեզանում Բնչ կօնի, Դուն էլ արի մեզ մօտ—քիչ ռանգդ տեղը դալ—թէ չէ ինչի նման ես դառել։

— Պր. Լրագրապուչեան, ինչու չէք գրուում «Մուրճ»-ին։

— Որովհետեւ, որովհետեւ... ես սկզբունքով հակառակ եմ «Մուրճ»-ին. ամսագիրը պէտք է անպատճառ մի դաշնակից լրագիր ռանհնալ—խակ «Մուրճ»-ը համ ամենքին պախարակում է, համ, մին էլ տեսար, սրան ու նրան գովեց. խօսմ ալդպէս չի կարելի... Ես սկզբունքով դէմ եմ «Մուրճ»-ին։

— Պ. Ինտէլլիգենտեան, ինչու չէք տարածում «Մուրճ»-ը ձեր շրջան-ներում ու ինքներդ էլ ստանում։

— «Մուրճ»-ը մեզ ոչ մի «անունդ» չի տալիս. մեր լրագրերը մեզ սովորեցրել թունդ թունդ խօսքերի, փողոցալին սրախօսութիւնների, զրուպարտութիւնների, սուտ սուտ լուրերի և առանց ալս բաների մենք ալ ես չենք կարող ապրել. իմ կարդացած լրագիրը կարող է ինչ ուզում է ասել ասի, միայն թէ հակառակորդի տակին չը մնալ. Լրագրերը կարդացւում են, որովհետեւ թէ առաջնորդողներում, թէ թղթակցութիւններ-

բուս, թէ լուրերում մի խօսքով ամեն մի տողում և տողամէջերում կան ակնարկութիւններ սրա ու նրա մասին—խոյ «Մուրճ»-ը—այլ, օրինակի համար, փոխանակ դպրոցական ռեֆորմ լօղածը գրելու, անկի լաւ կը լինէր եթէ լրագրերից հովանաւորածներից մէկին պաշտպանէր—Բայց թէ չէ—ամեն բանից խնդիր էք շինում, խոյ անձնաւորութիւնները չէք շօշափում, թէ որ ուղում էք «Մուրճ»-ը տարածել—ամեն մի համարում տպեցէք Օրէցօր, ահն էլ առաջնորդողի տեղը

—Պարոն Գրասէրեան, ախրը ինչու «Մուրճ» չէք ստանում:

—Գրասէր ինչ կալ. պէտք է խմբագիրը փոխել. անկեղծ եմ ասում. մի անգամ մի պատմութիւն բերի 800 երեսանոց—մերժեց, միւս անգամ Սպենդոզալի մասին մի թարգմանութիւն բերի 600 երեսանոց—մերժեց, երրորդ անգամ «Կաղզմանի թատրոնի անցեալը» բերի 500 երեսանոց—մերժեց, մին անգամ մի տրագեդիա բերի սպանութիւններով, թռնաւորութիւններով—էլի մերժեց. «Մուրճ»-ը, ասում է, իրան նւիրել է կենսական ալրուղ հարցերին—ասացէք խնդրեմ՝ սպանութիւնը թողնը, թատրոնը, Սպենդոզան ալրուղ հարցեր չեն... Ասենք թէ թարգմանութիւններ էին ու քիչ էլ երկար ու ձիգ... Այդքան մերժումից լետու դուք ուղում էք որ ես «Մուրճ» ստանամ և «ձուրից նոր դուրս եկածներին» հում հում լօղածները կարգամ ու փող էլ վճարեմ... հիմա ես պատրաստ ունեմ մի պօէմա, եթէ «Մուրճ»-ը...

—Պարոն Բժախնդրեան, կարծեմ «Մուրճ»-ը ձեզ պէտք է հետաքրքրի...

—Ինչ էք հրամայում, «Մուրճ»-ի նման մի բռնադրօսիկ ուղղադրութեան ամսագիր մենք ղեւ չենք ունեցել. ամեն տեղ նորամուծութիւնների, վերերը գէն է գցում, վեպերի տեղ հիւն գրում, ասում էլ են թէ երկտառ ու և իւ ձալնահնչիւնների համար նոր տառեր էլ է ձուլում...

Գրեցէք աչնպէս ինչպէս ամենքն են գրում, ախրնքն համ «Մշակ»-ը, համ «Նոր-Դար»-ը, համ «Արձագանք»-ը, համ «Աղբիւր-Տարաղ»-ը...

Աւսպիստով, ընթերցող, փոխանակ բաժանորդներ ճարելու, ես լսեցի ձրի խորհուրդներ. եթէ դուք ես ունիք ձրի խորհուրդ տալու, փոխանակ բաժանորդ գտնելու՝ գրեցէք «Մուրճ»-ին իմ հասցէով:

*
* *

Ով գիտէ, ընթերցող, վիճակած է ինձ արդեօք քեզ հետ միանգամ ես տեսնել ալս տարի. Ուստի առաջարկում եմ քեզ ազատ ժամանակդ դործածել մի հանելուկ լուծելու, որի լաջող լուծումը թերեւ քեզ իրաւունք կը տալ տպագրել և տարածել Խրիմեանի բոլոր գրած քնները.

Ահն ինչ է—որի անունը կալ,—ինքը չը կալ...